

השבת ושעבוד הטכנולוגיה

פרשת 'ויקהל' מתארת בפרוטרוט את השלבים השונים של בניית המשכן, אך הפסוקים הראשונים בה מהווים מעין פתיחה מפתיעה: "וַיִּקְהַל מֹשֶׁה אֶת כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם... שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קִדְשׁ" (שמות לה, א-ג). פסוקים אלה באים ללמד אותנו שבניין המקדש איננו דוחה שבת. בהתנגשות שבין קדושת המקום: המשכן, לבין קדושת הזמן: השבת, קדושת הזמן מנצחת.

נסירת השבת

רק הברקה גאונית, יכולה, לפעמים לחשוף את משמעות הדברים הטריטוריאליים. על דבר טריטוריאלי מעין זה, העיר מורי הגדול, פרופ' שושני ז"ל לפני שנים רבות. יש משהו מיוחד ב"אירגון" הזמן היהודי. היום האזרחי מתחיל בחצות הלילה. רוב בני האדם ישנים אז, וכשהם מתעוררים למחרת, מצויים הם כבר בזמן שונה, כיולדת אשר ילדה את תינוקה בהרדמה כללית. היום היהודי, השבת למשל, מתחיל עם שקיעת החמה, תוך שאנו מודעים לשעון המתקתק המחליף את הזמנים, ואנו שותפים למתח המלווה את ההכנות לשבת. תוך כדי כך אך אנו זוכים לראות את יום השבת בהיוולדו, או אולי ליתר דיוק, את הכלה האהובה, הנסיכה המתקרבת אלינו: "לָכֵה דוֹדֵי לְקָרְאֵת כְּלָה. פְּנֵי שֵׁשֶׁת נְקֻבָּה".

את בואה של שבת הכלה, אנו מציינים על ידי הדלקת הנרות. הדלקה זאת קיבלה צורות שונות, אך משותפת לכולן ההלכה להדליק לכל הפחות שני נרות: כנגד 'זכור' וכנגד 'שמור'. 'זכור' ו'שמור' מייצגים את שני הניסוחים של מצוות השבת בעשרת הדברות. בספר שמות (כ, ח) קוראים אנו: "זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת – לְקַדְּשׁוֹ... כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ", ובספר דברים (ה, יב-טו): "שָׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ... וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם".

האתגר שבשבת

נר ה'זכור' ונר ה'שמור' מייצגים את שני המוטיבים בהם קשורה השבת: בריאת העולם ויציאת מצרים. יציאת מצרים הוא המוקד החברתי. גזע האדונים לא זקוקים ליום מנוחה, המון העבדים לא זכאים לו. רק עבדים משתחררים יכלו להיות משרי השבת: "לְמַעַן יָנוּחַ עֲבָדְךָ וְאֶמְתָּךְ כְּמוֹךָ" (דברים ה, טו). זהו אכן, לא רק יום מנוחה. זהו יום ה"כמוך", בו העובד יכול

לשחרר את צלם האדם שבו. כפי שביטא זאת היינריך היינה באחד משיריו, השבת היא הנסיכה המנשקת את הצפרדע והופכת אותו שוב לנסיך.

השבת משחררת את העבד ואת העובד. אולם, יש מוקד נוסף בשבת. העבודות לכאורה בוטלה, אך השעבוד נשאר. האדם כבש את העולם בתהליך שהגיע לשיאו בסמל המוחלט של הטכנולוגיה המודרנית: כיבוש החלל. הטכנולוגיה הביאה לעולם ברכה. היא פתחה בפני האדם אפשרויות בלתי מוגבלות כמעט, ע"י מה שניתן לכנות "שלוש ההגברות": הגברת כוח השרירים במכוונות, הגברת החושים בכלים המדעיים מהמיקרוסקופ ועד לטלסקופ, והגברת המחשבה במחשב המודרני. אולם, השלטון על העולם הופך את האדם פעמים רבות לעבד מסוג חדש. צירלי צ'פלין ביטא טרגדיה זאת, בדמותו של האדם העובד בסרט הנע שביזמנים מודרניים. זאת עבודות יותר עמוקה מאשר זו המקשרת את הפועל לבעלי המפעל. זהו שעבוד לעצם הטכנולוגיה. עובדה זאת באה לידי ביטוי פעמים רבות במדע הבדיוני, האדם הפך להיות כלי שרת למכוונות בצרכיהן, או כמו בסרט "מטריקס" מקור לאנרגיה להם זקוקים.

זהו שיעבוד המאיים על פועלים ושכירים, אולם לא פחות על מנהלים ובעלי המפעלים. השעבוד מתבטא בכך שהאדם מוצא את מלוא משמעות חייו בעבודתו, כאילו כל חייו אינם אלא טיפול ממושך של ריפוי בעיסוק. או אז מהווה הפרישה או היציאה לגמלאות חרב חדה המונחת על צווארו של אדם ששוב איננו יודע מה לעשות בחייו. בהקשר זה, השבת הוא לא רק יום מנוחה מהעמל המפרך, אלא יום מרד כנגד השעבוד לטכנולוגיה. אף הדלקת האורות חייבת להיעשות מאליה, מבלי שאנו "נשרת" את המכוונות אף לא בלחיצת כפתור. השבת לא רק משחרר את האדם מן העבודה, היא גם אוסרת אותה, ומתוך כך מכריחה את האדם לבנות לעצמו חלופה הנותנת משמעות אחרת לחייו. ההלכה יצרה יום של התפכחות, של גמילה מה"עבודהים", מההתמכרות לעבודה.

השבת איננה שלילת העבודה, הבידור והספורט, אלא חיפוש תכלית אחרת. אי לכך, מהווה השבת עבורנו אתגר. היא יוצרת מסגרת שהתרוקנה מן המשמעויות המזויפות הכובלות את האדם לעבודה, כדי שנמלא אותה בתוכן שעלינו לחפשו. במשך הדורות נתן העם היהודי לשבת משמעות: משפחה, לימוד, מפגש עם הציבור, תוך שהיא חיברה לאלה את העונג האיש. לשלילה: "אם תָּשִׁיב מִשְׁבֵּת רַגְלְךָ עֲשׂוֹת חֲפָצֶיךָ בַּיּוֹם קָדְשִׁי", התווסף החיוב: "וְקָרָאתָ לְשִׁבְתְּ עֲנִי" (ישעיהו נח, יג). דברים אלה קיבלנו מאבותינו, אך עדיין לא גמרנו לדלות את האפשרויות הגלומות בה. אנו מקבלים את השבת בתודעה שהיא כלתו של עם ישראל. הכלה עדיין מצפה לבן זוגה, ישראל, שיוליד איתה גם בדור זה תולדות חדשות.

בין ה"ישני" ל"יש-לי"

באוטוביוגרפיה שלו, מספר זלמן ארן, מי שהיה שר החינוך בשנות החמישים והשישים, על המאמצים הכמעט נואשים, שעשה אביו, בעיר אוקראינית בראשית המאה העשרים, כדי להשיג מקום עבודה לאחד מבניו, מבלי שזאת תכריח אותו לחלל שבת. לדעתי, מדינה יהודית פירושה מדינה שתהיה מוכנה לתת ויזה לכל יהודי, אך גם מדינה בה יהודי לא יצטרך לחלל שבת כדי להתפרנס. אין ספק שיש בשמירת השבת קורבן כלכלי. חברה כלכלית זאת או אחרת יכולה להרוויח יותר כסף אם תופעל בשבת. קראתי לפני זמן מאמר מאלף של פרשן כלכלי שאף הוכיח שמבחינה חוקית אסור לקניון לערב שיקולים דתיים בפעילותה ולשבות בשבת. זה בדיוק הניסיון בפניו אנו עומדים היום. שאלת העבודה בשבת היא ביטוי נוסף לדילמה היסודית בפניה עומד האדם, זאת הדילמה שבין ה"ישני" לבין ה"יש-לי", בין ההווה והקניין. אנו שואפים לרכוש ולאסוף דברים שיכולים לעשות את החיים שלנו נוחים ויפים יותר, אך אנו שוכחים את עצמנו, את פיתוח אישיותנו, את היחס הבינאישי, את רוחנו ואת נפשנו.

הדילמה היסודית הזאת תוארה בסיפור יהודי קלאסי, שלדעתי אינו זקוק לפירושים. עקרת בית שהכינה שני קג"ר שמנת עבור סעודת חג השבועות למשפחתה המורחבת. באמצע הכנותיה נקראה אל דלת הכניסה ויצאה מן המטבח. היא חזרה אחרי זמן מה, כדי לסיים את עבודתה, והנה השמנת נעלמה. האישה חשדה בחתול שהסתובב בבית. מבלי להתעצל לקחה את החתול ושקלה אותו במאזני המטבח שלה. הוא שקל בדיוק שני קג"ר. בתרועת ניצחון מהולה בתמיהה, הכריזה האישה: אהה! את השמנת מצאתי, עכשיו חסר לי רק החתול! השמנת שאנו מחפשים עלולה להשכיח את מהותנו. ה"יש-לי" עלול להשכיח את ה"ישני", ואת זאת באה השבת להזכיר לנו.